

LA INDÚSTRIA DEL CALÇAT A MALLORCA (1929-1939). EL CAS D'INCA

MIQUEL PIERAS VILLALONGA

1.- INTRODUCCIÓ

Varen ésser uns anys crítics els compresos entre 1929 i 1939. En un principi, es va viure un cert estancament a la indústria del calçat, una recessió de dimensions reduïdes. Llavors, els primers mesos de la guerra civil van portar molta inseguretat, una inseguretat que provocà la paralització total de l'activitat a les fàbriques durant alguns mesos. Però a partir de mitjans de 1937 les coses canviaren i un creixement econòmic sobtat va envair una societat dividida políticament i ferida per la repressió. Quin contrasentit: just enmig de la guerra, la tristesa pels morts i els qui patiren represàlies, la desesperació pels fills i esposos en el front conviuen amb una bonança inesperada de la indústria del calçat.

La dècada dels trenta, per la seva transcendència històrica, és un període molt estudiat a tots els nivells. Sovint, a Espanya i a Mallorca en concret, aquesta etapa ha estat analitzada quasi sempre des del punt de vista social i polític. No és estrany, ja que les transformacions socials i polítiques foren els punts més polèmics i de major transcendència durant aquells anys. Les noves i renovades ideologies pugnaven entre elles: el feixisme contra el comunisme, l'anarquisme contra tot, l'autoritarisme contra la democràcia, l'autonomisme contra el centralisme... Els estudis econòmics sobre aquesta època són gairebé inexistents a Mallorca. Sols hi ha alguns treballs aïllats que fan difícil establir unes conclusions exactes¹.

Aquesta treball té com a objectiu explicar com va afectar la crisi del 1929 i la Guerra Civil les estructures econòmiques de Mallorca i, en concret, a una ciutat industrial com Inca. Les fonts utilitzades són prou variades. De l'Arxiu Històric Municipal d'Inca s'han consultat els padrons de població de 1885, 1904, 1920, 1930, 1935 i 1940, les matrícules industrials des de finals de segle XIX fins a 1940, els registres de vendes anuals de les empreses inqueres des de 1928 a 1935 i els permisos d'obres de la dècada dels trenta. De l'Arxiu Administratiu Melis i Marquès s'han consultat llibres de comandes de 1926-1927, llibres de registres de vendes de 1933-1938, el registre de pagaments a obrers de 1932-1938 i material divers de facturació i correspondència.

¹ Destaquen els estudis de Pilar Gayoso (1991 i 1996) i els de David Ginard (1999) pel període de la Postguerra.

2.- EL CONTEXT MUNDIAL I ESPANYOL

Del 1929 al 1939 ens trobam davant un període de 10 anys que, pels fets que hi succeeixen, tindrà una importància cabdal durant la resta del segle XX. El decenni s'enceta amb una profunda crisi econòmica en el nucli del capitalisme, en els EEUU, i es tanca amb l'inici de la II Guerra Mundial. A Espanya aquests anys són també claus: el 1931 es proclama la II República i el 1939 acaba una Guerra Civil de tres anys que posarà fi a l'esperançadora República. Llavors els problemes de l'estat s'intentaran solucionar aplicant un model feixista i autoritari. Econòmicament, els països més avançat d'Europa i EEUU es troben en una situació molt precària. Milions d'aturats omplen les ciutats. EEUU afronta la crisi amb el New Deal del president Roosevelt. Propugnava una major intervenció de l'estat en economia: grans plans d'obres públiques per donar feina als aturats, intervenció de l'estat en els bancs, subsidis d'atur... El feixisme i el nazisme també intenten trobar solucions a la crisi a Itàlia i Alemanya respectivament.

A Espanya els efectes de la crisi mundial arriben amb cert retard. Sembla que, des d'un principi, no es va veure tan afectada com els països europeus més industrialitzats. La majoria d'aquests països tengueren problemes pitjors que Espanya durant els anys de la Depressió. Mentre l'índex de producció industrial d'Espanya havia descendit més del 10%, a Alemanya i als EEUU descendia quasi el 50% el 1932. Tradicionalment Espanya s'havia mantingut aïllada dels grans fluxos econòmics mundials: el famós endarreriment econòmic secular. A més, l'economia espanyola ja de per si arrossegava problemes força destacables: una tardana industrialització i un gran endarreriment en el sector agrari. El latifundisme a gran part de l'estat no havia permès realitzar la tan esperada reforma agrària que la República sí va intentar dur a terme. En general, els sectors de l'economia espanyola més afectats pel Crac de 1929 foren els que fonamentaven la seva existència en les exportacions. No obstant això, aquest decenni, sobretot entre 1931 i 1936, destaca a Espanya pel gran nombre de vagues i conflictes socials. De totes formes, per a aquests moviments vaguístics i socials, tot i que tenen un rerafons econòmic, se n'han de cercar les causes en motius politicoideològics o socials.

3.- EL CONTEXT MALLORQUÍ

A Mallorca, la dècada que va entre 1929 i 1939 és un període que se situa entre l'estancament d'alguns sectors i certa recessió en altres. Les causes s'han de cercar en la situació negativa que es viu a nivell mundial. A partir de 1936 la Guerra Civil provocarà un plus d'efectes negatius sobre l'economia local. No obstant això, entre mitjans de 1937 i mitjans de 1939 certs sectors productius mallorquins coneixen un creixement espectacular lligat al conflicte civil. Durant els anys 30, en general, s'observa una contracció i reducció generalitzada de l'activitat econòmica. Disminueix el comerç de cabotatge, hi ha crisi dins l'activitat bancària i financera, hi ha dificultats en el proveïment de matèries primeres i problemes d'atur².

2 Carles Manera i Joana Maria Petrus (coord) (1991), pp. 29-31

En el context de la crisi del 1929 s'ha de situar la fallida del Banc de Crèdit Balear. A la situació crítica mundial, s'hi van afegir unes inversions arriscades i un context local difícil que portaren el banc a presentar suspensió de pagaments el desembre de 1934. Aquest fet tingué una gran repercussió a Mallorca ja que bona part del petit estalvi local estava dipositat en el Crèdit. El 1935 també presentà suspensió de pagaments el Banc de Crèdit Agrícola de Lluçmajor i el Banc Agrari Balear. El sector sabater mallorquí, el més important juntament amb el tèxtil, viu durant els anys 20 un procés de mecanització. En els anys 30 segueix aquest procés, però amb símptomes que ens parlen de crisi. Una memòria econòmica de 1934 deia: "La industria del calzado, que tiene gran importancia en la provincia, aunque debido a la competencia extranjera, principalmente de las fábricas Bata de Checoslovaquia, empieza a sufrir los efectos de la crisis."³ A partir del juliol de 1936 l'estancament industrial mallorquí es transforma en una profunda crisi. Mallorca resta incomunicada per línies regulars. Comencen a faltar matèries primeres. L'octubre de 1936 s'obren dues línies regulars, una amb Gènova i l'altra amb Sevilla, i es poden iniciar els primers intercanvis comercials. No obstant això, l'activitat econòmica segueix sota mínims. Els assumptes econòmics de les Balears passen a ser dirigits per militars mitjançant la Junta de Ordenación de la Economía de las Baleares i la Junta Reguladora de Importaciones y Exportaciones. La delicada situació econòmica preocupava les autoritats militars. Trinidad Benjumeda del Rey, comandant militar de Balears, el 16 d'octubre de 1936 havia de decretar una moratòria en el venciment de lletres i pagarés i ordenar un nou calendari de venciment de lletres. Ho justificava dient que les Balears no podien complir les mateixes normes que la resta de l'estat quant al venciment de lletres a causa de la manca de comunicació amb la península durant els primers mesos de guerra. A tot això Benjumeda afegeix:

"La especial situación creada por la falta de comunicación ha motivado que una buena parte de la industria de Mallorca se encuentre por el momento de dar salida a su producción y de hacer efectivos sus envíos, por lo que el pago inmediato y de una sola vez de sus vencimientos podría agravar la delicada situación que nuestra economía atraviesa."⁴

Fins al març de 1937 Benjumeda no va aixecar la moratòria de venciment de lletres de canvi que afectava els fabricants en gros de calçat. El 1937 la indústria mallorquina es pot dir que és una indústria militaritzada que proveeix de tota mena de material l'exèrcit de Franco. El 16 de febrer de 1937 Benjumeda de Rey demana informació a totes les empreses mallorquines i d'Eivissa que puguin fabricar material militar per tal d'organitzar millor l'economia de guerra.

"Con el fin de conocer a la mayor brevedad los elementos que se pueden fabricar en esta Isla e Ibiza, necesarios para el Ejército, y que se refieren lo mismo a la parte de material de guerra y piezas sueltas del mismo, que a pólvoras, explosivos, productos químicos, productos antigás, desinfectantes, farmacéuticos, vestuario, equipo, material sanitario,

3 *Memoria Comercial* (1934). Citada per Pilar Gayoso Enrique (1991), p. 174

4 AHMI. Decrets i bans (*Bando de Trinidad Benjumeda del Rey, 16 de octubre de 1936*), sign. provisional.

gasas, vendas (...) así como productos empleados a su vez como primera materias (...) todos los industriales que estén en condiciones de poder fabricar o proporcionar alguno de los citados elementos, u otros que tengan utilidad para el Ejército, remitrán en el plazo de ocho días a la Comisión de Movilización de Industrias Civiles de Baleares, relación jurada de los productos o elementos que pueden poner en fabricación inmediata con la primera materia que ellos posean o que puedan encontrar dentro de estas Islas, o proporcionar ya fabricados. Los que por falta de primeras materias no puedan empezar la fabricación, indicarán de una manera concreta y precisa que cantidad de materia prima le es necesaria y si cuentan con medios de proporcionársela del territorio liberado o de otra procedencia, directamente, por medio de sus representantes o agentes, o si por el contrario, es indispensable la intervención de mi Autoridad para proporcionársela. Comunicarán también de una manera concreta la producción por jornada normal de trabajo; si cuenta con personal suficiente para ello y si se puede establecer en sus establecimientos la jornada doble o triple. Igualmente pondrán de manifiesto cualquier dato que como industriales crean necesario y del cual no se haga referencia en este Edicto.⁷⁵

Aleshores s'acaba la crisi que des de feia alguns anys paralitzava el creixement de la indústria del calçat. Durant dos anys les xifres de producció i beneficis industrials es disparaven. L'economia mallorquina experimenta un creixement mai conegut, sobretot en els sectors militaritzats del calçat i el tèxtil, només entrebancat per la manca de matèries primeres i problemes d'abastiment d'electricitat. També és preocupant la manca de mà d'obra especialitzada en algunes fàbriques. L'exèrcit necessita soldats per al front, però les indústries militaritzades necessiten obrers per produir. És per això que el Govern militar publica diferents decrets sobre el control de les matèries primeres en els quals s'especifiquen les seves prioritats d'ús, fórmules de sol·licitud o autoritzacions per a la seva venda⁶, i un altre sobre la reincorporació al treball d'obers d'empreses militaritzades que estaven servint l'exèrcit⁷. També des del Govern militar es reorganitzen les relacions laborals. Seguint la nova normativa estatal es declaren il·legals els sindicats obrers i les organitzacions patronals. El maig de 1937 Trinidad Benjumeda declara il·legal la Federació Patronal de Mallorca i qualsevol associació semblant.

"Adoptada por S.E. el Generalísimo de los Ejércitos Nacionales y Jefe del Estado Español, la constitución de un estado nuevo, totalitario y corporativo, es preciso que las organizaciones sindicales, tanto patronales como obreras, cambien radicalmente su modo de ser y de funiconar. Organizadas hasta hoy con miras a la lucha de clases y a la defensa de los intereses de la que representaban, se han de adaptar forzosamente mal a su nueva función, que es abolir la lucha de clases y defender tan sólo los intereses de la producción, encuadrados, además, y supeditados a los sagrados e ineludibles intereses de España.

Los sindicatos obreros, que en su mayor parte desarrollaron una actuación destructora de la economía nacional y de la existencia misma de España, han sido ya disueltos en

5 AHMI. Decrets i bans (*Edicto de Trinidad Benjumeda del Rey, 16 de febrero de 1937*), sign. provisional.

6 AHMI. Decrets i bans (*Edicto de Trinidad Benjumeda del Rey, 4 de mayo de 1937*), sign. provisional.

7 AHMI. Decrets i bans (*Edicto de Trinidad Benjumeda del Rey, 9 de noviembre de 1937*), sign. provisional.

vía de castigo. Las viejas agrupaciones patronales, aunque casi siempre se hayan inspirado en no perjudicar a su Patria, y aún cuando hayan trabajado últimamente con un entusiasmo digno de loa en favor del movimiento nacional, deben hoy día apartarse para dejar paso a los nuevos organismos llamados a forjar el nuevo Estado.

En su consecuencia ordeno y mando:

Artículo único.- Desde la fecha de la publicación de este bando queda disuelta la Federación Patronal de Mallorca, y cuantas similares pudieran existir."⁸

4.- INCA I LA INDÚSTRIA DEL CALÇAT (1929-1939)

La crisi del 1929 té, en general, efectes negatius sobre l'economia d'Inca, però no de forma immediata ni en tots els sectors. Proclamada la II República l'abril de 1931, a les primeres sessions municipals el regidor Antoni Mateu parla de crear una oficina de col·locació per atendre els obrers que quedin sense feina. Anys després l'Ajuntament republicà programa diverses obres públiques per donar feina a obrers en atur. En aquells anys encara no existia una clara visió de l'estat del benestar en el qual el govern es compromet a assegurar una vida digna a tots els ciutadans. Les assegurances mèdiques i els subsidis d'atur estaven gestionats per associacions mutuels privades que, tot i que tenien molts de socis, no abarcaven tota la població.

Per conèixer com va influir aquesta crisi a l'economia incana ens fixarem en l'evolució de la indústria del calçat que, en aquells anys, ja ocupava a una gran part de la mà d'obra industrial de la ciutat, i d'entre totes les fàbriques analitzarem en concret el cas de la fàbrica Melis i Marquès. Aquesta empresa estava integrada per dos socis: Antoni Melis i Llorenç Marquès, dos incans que, a principis del s. XX, havien emigrat a Xile. Allà es dedicaren a la fabricació de calçat i feren fortuna. A la dècada dels 20 sabem que retornen a Inca⁹. Melis va muntar un taller. El 1928 aquest taller estava situat en el carrer Antoni Fluxà, però no sabem quan Marquès va començar a actuar com a soci de Melis. Aquest any, 1928, Melis tenia declarades dues màquines de tallar sola i quatre obrers¹⁰. La producció no era molt important, si la comparem amb els grans tallers de l'època. Entre el setembre de 1926 i el setembre de 1927 el taller de Melis va fabricar 15.671 parells de sabates¹¹. Però tres anys després les coses canvien. El 1930, segurament amb Marquès com a soci, Antoni Melis és propietari del taller de calçat més gran d'Inca amb 60 obrers declarats i amb una producció mitjana de més de seixanta mil parells de sabates a l'any. Aquest taller estava a la Gran Via, el novell districte industrial de llavors que s'havia creat fora de l'antic casc urbà.

A Inca, a partir dels anys 20, ben igual que a altres pobles de Mallorca com Lloseta o Llucmajor, es varen mecanitzar alguns tallers. A Inca, el procés ja havia començat durant

8 AHMI. Edictes i bans (*Bando de Trinidad Benjumeda del Rey, 6 de mayo de 1937*), sign. provisional.

9 Máximo Campillo (1997), p. 144-146.

10 AHMI. Matricula Industrial 1928, sign. provisional.

11 Arxiu Administratiu Melis. *Libro de pedidos 1926-1927*.

els anys de la I Guerra Mundial. Fins aleshores al sector del calçat havia predominat la feina manual, els petits tallers (d'àmbit familiar) i els salaris baixos. Però durant els anys de la I Guerra Mundial, quan els empresaris ingressaren grans beneficis a causa de la forta demanda estrangera, els obrers aprofitaren aquest moment per exigir increments salarials. Les vagues foren freqüents i llargues. En aquesta conjuntura alguns empresaris iniciaren un procés de mecanització de les seves fàbriques. Acabada la I Guerra Mundial continuà aquest procés mecanitzador. Fou lent, ja que el treball manual a petits tallers i a domicili va continuar durant anys. Però el 1927 ja hi havia 11 tallers, més o manco mecanitzats, amb més de 10 obrers declarats i 13 tallers amb 4 o 5 obrers declarats. A part, encara sobreviuen 18 sabaters manuals.

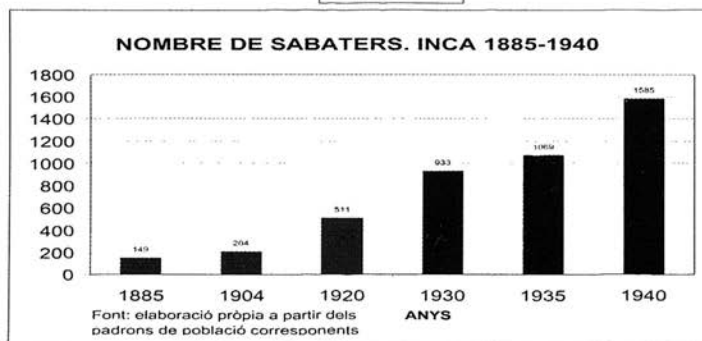
Durant els anys 30 el nombre de tallers disminueix, però n'augmenta la grandària i apareixen les primeres grans fàbriques situades als afores de la ciutat. És en aquest moment, el 1930, quan Antoni Melis, propietari de la fàbrica que analitzarem, crea un gran taller situat a la Gran Via, al sud de l'antic nucli urbà. És també en aquesta dècada, el 1934, quan Calçats Gelabert inicia els tràmits per construir una gran fàbrica al carrer de Lloseta¹² als afores d'Inca. El 1935 són Antoni Martorell i Matias Pujadas els qui engrandeixen les seves fàbriques¹³. Si el 1927 hi havia 24 tallers, el 1934 només n'hi ha 18. En canvi, el nombre total de sabaters creix significativament.

Taula 1. NOMBRE DE SABATERS A INCA. 1920-1940

ANYS	NOMBRE DE SABATERS
1920	511
1930	933
1935	1.069
1940	1.583

Font: elaboració pròpia a partir del recompte dels padrons de població. AHMI.

GRÀFIC 1

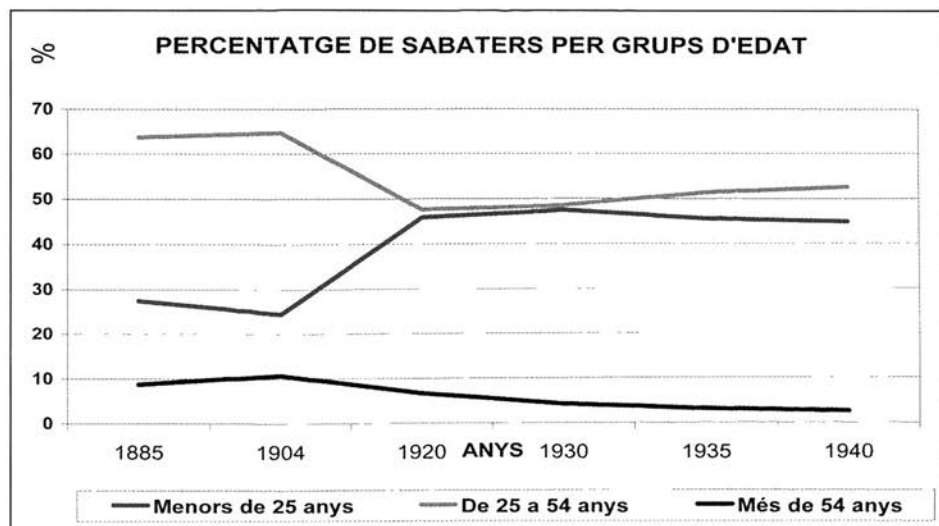
¹² AHMI. Expedients d'obres, 1934, n. 283, sign. provisional.

¹³ AHMI. Expedients d'obres, 1935, n. 63 i n. 321, sign. provisional.

Analitzant les dades que tenim disponibles podem dir que l'evolució del sector del calçat a Inca a la dècada dels 30 és força peculiar (vegeu taula 1 i gràfic 1). Del 1930 al 1932, en plena crisi mundial, sembla que continua creixent la producció i la mà d'obra que treballa als tallers. Entre 1933 i 1935 hi ha un clar estancament, fins i tot algun any de petites baixades en la producció de sabates. El 1936 i part de 1937 són clarament negatius. La demanda de calçat baixa en picat. Només quan es militaritzen algunes fàbriques durant la Guerra Civil, augmenta la producció i se superen àmpliament els nivells de principis de la dècada.

Durant els anys 20 el creixement de la població dedicada al sector del calçat a Inca és força important. En deu anys, entre 1920 i 1930 creix un 83%. En canvi el creixement del nombre de sabaters no és tan destacable ni homogeni durant tota la dècada dels 30. Entre 1930 i 1940 la població dedicada al sector sabater creix un 69%. Però si dividim la dècada en dues parts observem que, a la primera meitat de la dècada, de 1930 a 1935, es pot parlar d'estancament si ho comparam amb anys anteriors ja que el nombre de sabaters només creix un 14%. Es passa de 933 sabaters el 1930 a 1.069 sabaters el 1935. Mentre que entre 1935 i 1940 el creixement és d'un 47%, un creixement esperonejat per la Guerra Civil.

GRÀFIC 2

La crisi del 29 afecta una estructura productiva en gran part ja industrialitzada i mecanitzada, amb uns components artesans en declivi. L'antic artesà del calçat està desapareixent. Ara el protagonista de la fabricació de sabates és l'obrer jove. El nombre de joves sabaters, menors de 25 anys, des del darrer terç del segle XIX havia anat creixent en els moments més favorables de la indústria sabatera i disminuïa en els moments crítics. La situació es repeteix amb el nombre de dones.

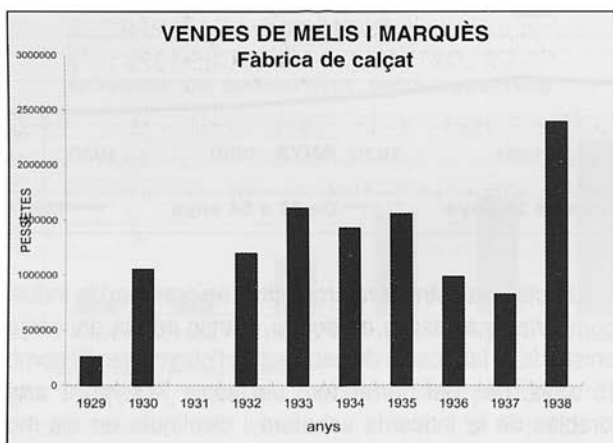
Taula 2. PERCENTATGE DE SABATERS PER GRUPS D'EDAT. INCA 1885-1940

	1885	1904	1920	1930	1935	1940
Menors de 25 anys	27,53	24,52	45,79	47,37	45,55	44,87
De 25 a 54 anys	63,75	64,70	47,66	48,42	51,47	52,56
Majors de 54 anys	8,72	10,78	6,65	4,21	3,08	2,57
TOTAL	100	100	100	100	100	100

Font: elaboració pròpia a partir dels padrons de població. AHMI.

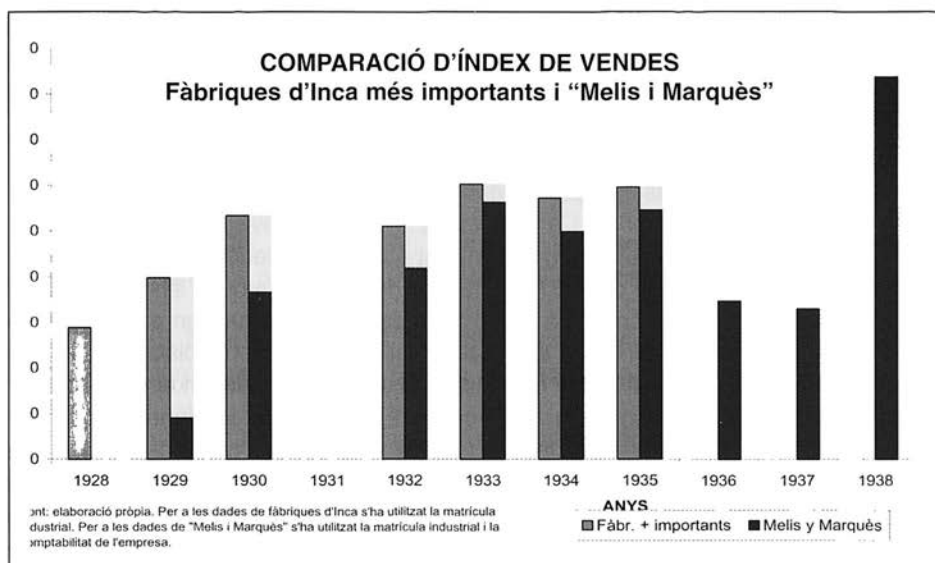
Entre 1904 i 1930 el nombre de joves, menors de 25 anys, a la indústria del calçat creix molt (vegeu taula 2). Estam en els anys de la mecanització i de l'augment del nombre de tallers. És necessària molta mà d'obra per posar en marxa la nova indústria, una indústria que ja no necessita obrers molt especialitzats que coneguin tot el procés de fabricació d'una sabata. Mentrestant el percentatge de majors de 54 anys disminueix. La mà d'obra artesana de més edat no es pot adaptar als nous tallers mecanitzats. Ara s'usa més el treball monòton davant una màquina que l'habilitat manual d'un artesà. A la dècada dels 30 el percentatge de joves s'estabilitza i el 1935 ha disminuït dos punts respecte de 1930, segurament fruit de l'estancament general de la indústria sabatera. El 1940, tot i l'augment espectacular del nombre de sabaters, el grup de menors de 25 anys ha disminuït 3 punts respecte de 1930, tal volta perquè molts joves encara estan mobilitzats i formen part de l'exèrcit i pels primers símptomes de la recessió econòmica que es viu durant la postguerra. En canvi, la presència de dones a les fàbriques, que el 1935 representava un 30% de la mà d'obra, ara, el 1940, ha augmentat considerablement, i un 45% de la mà d'obra sabatera són dones¹⁴. Aquest creixement de mà d'obra femenina s'ha de relacionar amb la disminució dels homes joves que participen en el conflicte armat i amb la forta demanda de calçat militar que aquest conflicte ha generat.

GRÀFIC 3

14 Percentatges elaborats a partir del recompte dels padrons de població d'Inca de 1935 i 1940. AHMI.

GRÀFIC 4

De l'anàlisi dels registres de vendes de l'empresa de Melis i Marquès s'observa l'evolució d'aquesta fàbrica, una evolució que és molt semblant a la de la resta d'Inca (vegeu gràfic 3, gràfic 4, taula 3 i taula 4). En aquesta anàlisi s'observa el fort creixement experimentat entre el 1929 i el 1930. És conseqüència de la construcció d'un nou i més gran taller, amb més obrers i més màquines que el que tenien abans, i això provoca que augmenti la capacitat de producció. El creixement sostingut fins al 1933 topa amb l'estancament dels anys següents. Els efectes de la crisi del 29 arriben amb cert retard a la fàbrica, però no suposen una gran davallada a les vendes.

Taula 3. VENDES ANUALS DE L'EMPRESA
DE CALÇAT MELIS I MARQUÈS 1929-1938

ANY	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
PESETES	258.242	1.052.681		1.200.424	1.612.439	1.431.102	1.566.768	995.604	835.727	2.401.916

Font: elaboració pròpia a partir del registre de vendes de l'empresa Melis i Marquès.

Taula 4. MITJANA DE VENDES ANUALS
D'ALGUNES FÀBRQUES D'INCA 1928-1935

ANY	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935
PESETES	244.277	337.346	452.541		432.336	510.816	485.490	505.806

Font: elaboració pròpia a partir de la declaració de vendes (*Anexo a la Matricua Industrial 1928-1935*. Lligall Prov. AHMI) de diverses fàbriques (Ferragut, Maties Pujadas, Mateu Pujadas, Beltran, Noguera, Rotger, Fluxà, Pujol i Gelabert).

Ben igual passa en el conjunt de les fàbriques d'Inca. Fins al 1933 el creixement de vendes és gairebé continuat. Després del creixement d'anys anteriors arriba un període d'estancament o lleugera disminució de vendes. El 1933, 1934 i 1935 mostren uns índexs de vendes molt semblants, fins i tot amb una petita tendència a la disminució. L'any 1936 i el 1937 destaquen per la forta reducció de vendes a la fàbrica Melis i Marquès. El mes d'agost i setembre de 1936 no s'observa cap venda en els registres comptables. El port de Palma està aïllat i no té contacte regular amb la Península. El mes d'octubre, un mes tradicionalment amb fortes vendes, sempre superiors a les 150 mil pessetes, només arriba a les 57 mil pessetes a la citada fàbrica. L'any es tanca amb unes previsions negatives. La delicada situació econòmica de Mallorca, com hem vist en el punt anterior, preocupava les autoritats militars. A partir de l'estiu de 1937 a la fàbrica de Melis i Marquès s'hi observen certs canvis que demostren que la crisi està finalitzant. Les vendes comencen a augmentar, els mercats peninsulars es van obrint, es tornen a establir relacions comercials amb els representants i la demanda de calçat militar creix espectacularment. Estam en el moment en què s'inicia la militarització de l'economia mallorquina. Els obrers de les fàbriques de calçat d'Inca que havien vist la seva jornada laboral reduïda a només dos o tres dies a la setmana tornen a treballar de dilluns a dissabte. L'any 1938, les vendes de Melis i Marquès són espectaculars. La forta demanda de calçat militar genera unes vendes properes al milió i mig de pessetes i més d'un milió de pessetes en calçat civil. La Guerra Civil, que tanta desolació, misèria i odi havia escampat, per a la indústria del calçat suposà un revulsiu que permeté sortir de l'estancament i la crisi que des de 1933 vivia el sector. Un contrasentit. Mentre de nit les mares i vídues ploraven els fills i els esposos morts en el front o davant l'escamot d'afusellament, de dia suaven davant la màquina per equipar l'exèrcit de Franco. I el pitjor, la postguerra i la recessió econòmica encara havien d'arribar.

BIBLIOGRAFIA

BIBILONI, A. I PONS, J. (2000): *La indústria del calçat a Lloseta. 1900-1960. Organització i força de treball en el canvi de localitat agrícola a centre industrial*, Binissalem.

BIBILONI, A. I PONS, J. (2001): "El lento cambio organizativo en la industria del calzado mallorquín (1900-1960)", a Arenas, Florencio i Pons (eds.), *Trabajo y relaciones laborales en la España contemporánea*, Sevilla, pp. 355-369.

CAMPILLO, MÁXIMO (1997): "L'emigració dels inquers a Xile, 1880-1930", a *III Jornades d'Estudis Locals d'Inca*, Ajuntament d'Inca.

CÓRCOLES, JOSEP I PERELLÓ, BALTASAR (2001): *Antoni Mateu Ferrer 1901-1937. Un batle republicà*, Ajuntament d'Inca.

ESCARTÍN BISBAL, JOANA MARIA (1999): "El taller, base industrial de Mallorca", *Randa*, n. 43, Ed. Curial, Barcelona.

GAYOSO ENRIQUE, PILAR (1991): "Situació Comercial i Industrial a Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1939)", a Manera Erbina, C. i Petrus Bey, J.M. (coord.), *Del taller a la fàbrica. El procés d'industrialització a Mallorca, Quaderns Cultura fi de segle*, n. 8. Ajuntament de Palma.

GAYOSO ENRIQUE, PILAR (1996): "Conjuntura crítica i activitat comercial a Mallorca, 1933-1939, L'economia a Mallorca en el primer terç del segle XX", *Institut d'Estudis Baleàrics*, n. 53, Palma de Mallorca.

GINARD I FÉRON, DAVID (1999): "Els anys de la fam. Una aproximació a l'economia mallorquina durant la postguerra", *Randa*, n.43, Ed. Curial, Barcelona.

MARQUÈS, MIQUEL I PIERAS, MIQUEL (1993): "Dos pobles productors de sabates: Inca i Alaior, primeres comparacions", *Revista de Menorca*, primer semestre, Maó.

PIERAS VILLALONGA, MIQUEL (1994): "El procés d'industrialització i l'organització del temps en el treball", a *I Jornades d'Estudis Locals d'Inca*, Ajuntament d'Inca.

PIERAS VILLALONGA, MIQUEL (2001): "La Segona República a Inca. Apunts històrics dels primers dies", *Dijous*, n. 1418, abril 2001.

VIDAL NICOLAU, A. (1992): "La fabricació de calçat de pell a Lluçmajor. Factors de localització i de producció", *Estudis Baleàrics*, n. 43, Palma de Mallorca.